

שירה פראית, אחרת ונבדלת

חגית הלפרין: שלכת כוכבים; אלכסנדר פן — חייו ויצירתו עד 1940, פפירוס; תל-אביב, 1989.

זה היה לפני כשש-עשרה שנים. רחל, אלמנתו של אלכסנדר פן ובתו סינלגה, לאחר שהתארשו קמעה מן האבל, תהו היכן להפקיד את ארכיונו של המנוח. יעצתי להן, ריעקב בסר הסכים אתי, שיש להפקידו במכון כ"ץ. חגית הלפרין היתה ועודנה מעובדי המכון הדומני שאז נוצרו התנאים לכתיבת ספרה על פן, שהוא המחקר החשוב ביותר על המשורר, שנרפס עד עתה.

מאז יובלו השישים, ב-1966, הרבו לספר על אודותיו אך כמעט שלא חקרו אותו ואת שירתו. כעשרים שנה, מאז הצטרף למפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י) ב-1947 ועד יובלו, היה מוחרם למחצה. עד היום נעדר שמו מרשימת המשוררים שנבחרים עליהם בבגרות, חאת למרות הודאתו הפומבית של עורך הרשימה, פרופסור גרשון שקר, שאי-הכללתו ברשימה היתה משגה. ספרה של חגית הלפרין, לבד מהיותו מחקר בתולדות השירה העברית, הוא תיקון הטא שחטאה הביקורת האקדמאית לעצמה בהתעלמותה מן המשורר המיוחד הזה.

ספרה הוא גם תיקון לפרופורציות המעוותות של הכתיבה על פן ושל השידורים על אודותיו. אלה חטאו, בדרך כלל, ברובי העיסוק בכהמיין ובמיעוט העיסוק במשורר. "שלכת כוכבים" מוקדש ברובו המכריע למשורר, דהיינו לעיון ביצירתו הפיוטית. גם בעיסוק בביוגרפיה ניכרת השקעת מאמץ רב. המחברת אספה עדויות רבות, עימתה אותן וניסתה להפריד בין מיתוס לעובדות. היא נזהרה מלהכריע במקרים לא מעטים בין גירסאות מנוגדות אך סייעה לקורא לגבש לעצמו דעה. כך, למשל, כאשר פן טוען שלא היתה שום כוונה ציונית בפעילותו ב"מכבי" מוסקבה, היא מזכירה שהשתייכות לתנועה זו היתה כרוכה אז בסכנה נפשות ו"רק מי שהזדהה עם הציונות בכל לבו המשיך בתקופה זו לשמור אמונים לתנועות ציוניות".

אין היא מזלזלת במיתוס הביוגראפי, להיפך, היא מקדישה פרק שלם להשלכות הביוגרפיה, כפי שפן הציג אותה, על יצירתו הפיוטית. המיתוס הביוגראפי הוא גם מרכיב חשוב ברעש שהותירו כמה וכמה סופרים ומשוררים על בני דורם ועל בני הדורות המאוחרים יותר. גם שלונסקי וגם עגנון ניסו לטפח את "אגדת הסופר" שלהם, אולם דומני שאף סופר עברי (כמוכן חרץ מברגר, שלא בטובתו) לא הצליח להתחרות בפן בשדה זה. לעומת הדין המרוכז בביוגרפיה של המשורר עד עלייתו ארצה, הדין בביוגרפיה הארץ-ישראלית שלו הוא מקוטע.

"שלכת-כוכבים" דן באלכסנדר פן עד 1940, אך בעקיפין הוא נוגע באירוע ביוגראפי מכריע שהתרחש שבע שנים מאוחר יותר: הצטרפותו למפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י). הדבר נעשה בדרך של בדיקת השינויים בשיריו המוקדמים שערך פן, לאחר שהצטרף למפלגה, כלומר בהשלכות אותו אירוע ביוגראפי על יצירתו הפיוטית.

בעקבות הספר אחלק כאן את שירי פן לשלוש חטיבות עיקריות, לפי נושאייהם: שירי אהבה, שירי מולדת ושירה חברתית-פוליטית. (הפרק שנושאו פומתי "נאות רועים" ו"בנין ארצנו" יכונ להיחשב כתת-פרק של שירי מולדת, הפרק

שנושאו יצירות בעלות ויקה לאקטואליה הוא בעיקרו חלק מן השירה החברתית-פוליטית.) הדין בשירי האהבה חושף שלדמיו של הגבר השליט והאליים בשירתו יש צד שני של חלשה ושל תלות באישה. פן מוצג בספר כבעל תפיסה רומנטית, המודע לתפיסה הפוטוריסטית ומתנגד לה. אחד ממאפייני הרומנטיקה בשירתו היא האהבה הבלתי-אפשרית לאהובה הבלתי-מושגת. הרשימו אותי במיוחד ההערות המחכימות על הפזמון המפורסם — "שיר השיכור".

חגית הלפרין
אלכסנדר פן: חייו ויצירתו עד 1940
שלכת כוכבים

את שירי המולדת של פן רואה המחברת, לדעתי בצדק, כמיטב יצירתו. "בשירה זו חושף המשורר בכנות רבה את יחסו המורכב המלא ניגודים לארץ". היא דנה בנוסחים המשתייכים של שירי המולדת ומצביעה על קו משותף — כיצד המרחק מזמן העלייה ארצה והשינויים בעמדותיו האידאולוגיות גרמו לשינויים בשירים אלה. למשל, השיר "מולדת חדשה" שהיה נראה השיר האהוב ביותר על פן, נכתב במספר נוסחים. כאן רצוני להעיר משהו על דבריה אודות לגלגלי אותו שיר. היא מציינת שבהבדל מנוסח "כתובים", בנוסח האחרון ב"לאורך הדרך" (מתקופתו הקומוניסטית) "השתנתה רמות המולדת... מרמות אקטיבית השורפת הוורגת היא הופכת לדמות פאסיבית של שפחה נרצעת וענייה". איני יכול לחלוק על קביעה זו כאשר לשיר זה, אך יש להזהר מלראות בכך דוגמה לשינוי מקיף ביחסו של פן אל המולדת. בנוסח "לאורך הדרך" של שיר מולדת אחר ("ארץ בעען" שהפך ל"ארץ זבת") מוסיפה המולדת להיות אקטיבית: "לא ארתע משפוט אותך קשות/ ואת — גם את שפטייך בי תפליאי, אבל אדע — שלך היה השוט, אבל תכירי — האגרוף שלי הוא!..." ציון ההבדלים שהתחוללו בשירי פן לאחר הצטרפותו לקומוניזם עלול להטעות, אם לא באה בצידו ההדגשה של מה שלא השתנה. הקומוניזם של פן לא סתר את נאמנותו לחזיה הלאומית היהודית בארץ-ישראל. אמנם הוא לא קרא אז לעצמו "ציוני", אך הוסיף להכריז על הזהות היהודית, על הזדהותו עם המפעל החלוצי ועל אהבת-המולדת שלו. ב"ארץ זבת" (כלומר

בתקופתו הקומוניסטית) הכריז: "אני נשבע לך אדמה ואם/ כי לך אני ולא לעריקייך". אני מרשה לעצמי לשער שאין זו רק הכרזה כללית נגד עדיבת הארץ, אלא גם רמז לאלקניד ולחבריו מ"גודר העבודה", שירדו מן הארץ לברית-המועצות זמן קצר לפני שפן עלה מברית-המועצות לארץ. החידוש בעמדתו בשירי המולדת היה בעיקרו, גילוי רגישות לזכרונותיהם של הערבים ולחתימה לשלום ולאחווה בינינו ובינם. יש לזכור כי השינויים בשירים כאו נמסתר אחר החלטת החלוקה באו"ם, שמשמעה ההכרה הבין-לאומית בזכויות שני העמים בארץ-ישראל.

רצוני להפנות את תשומת הלב להבחנה בספר בין שירי המולדת הרצופים ניגודים והתחבטויות ובין פזמוני המולדת ה"מביעים" השקפה אופטימית, תחרשת-ביטחון ושייכות לארץ, מימוש הכיפופים והיכולת לחלום. פזמוני המולדת משקפים את צידו ה"פשוט" ו"המזרחי" של העולם.

למקרא הפרק על שירי-מולדת, עלה בדעתי שיש מקום לבחון (בהזדמנות אחרת) מה גורם לסופרים מסויימים לנסח מחרש, פעם אחר פעם, את יצירותיהם הקודמות (עגנון, פן) ולסופרים אחרים להתייחס ליצירתם שכבר נדפסה, כאל דבר שאין להם רשות לשנותו. אגב, בספרות העברית נפוצה היתה ה"תופעה של שינויים בנוסח היצירה (בגור פרסם ניסוחים חלקיים של "שכח וכשלק") ופיכמן וכהן שינו נוסחים של כמה משיריהם כדי להתאימם להברה ספרדית, מה שאין כן יעקב שטיינברג שלא שינה דבר, כמדומני).

הפנייה של פן אל השירה הפוליטית היתה, ככתוב בספר: "חלק מההליך היסטורי רחב, שהשפיע על הספרות העברית כולה" ואוסף שהתהליך התרחש בהרבה ספריות. היו אלה שנות עלייתו של היטלר לשלטון, כאשר כמעט כל הומאניסט שחש אחריות לבני דורו ולבני הדורות הבאים נטה שמאלה. קשה לי מאוד להסכים עם השערתה של המחברת כי "ייתכן, שכך להיות עצמאי וימוכילי, כחבורה עבר פן לקבוצה חדשה, שבה היה הוא המשורר הבולט (וכמעט היחיד): קבוצת החוגים המרכסיסטיים — פועלי ציון". כמי שהכיר את פן מסוף שנות החמישים ועד מותו אני יכול להעיד כי, אף שלא נעדר אמביציות אישיות, כל ההכרעות הציבוריות שלו נקבעו רק מתוך שיקולים של נאמנות לאמונתו ולעקרונותיו.

בזמן הפילוג במק"י ב-1965 מצא את עצמו במחנה אחד עם סנה ועם מיקתיס ולא עם רילנד ותופיק טובי. כאשר, בעקבות מלחמת ששת הימים, לא הסכים עם סנה הפטיק להשתייך למק"י, אך לא עבר לרק"ח. בשני המקרים (הראשון שהסכמתי אתו והשני, שהלקתי עליו) לא היה לי ספק שהחלטותיו נבעו מנאמנותו לעצמו, ללא כל שיקולים של כראיות. כאן רואה אני צורך להעיר על התרסותו של חיים גורי כלפי "נגד" המובאת בספר בעמוד 244.

גורי טען כי את הפאציפיזם הבלתי מצדק של "נגד", שאינו מבחין בין אופי מלחמת העולם הראשונה לזה של המלחמה נגד היטלר הממשמשת ובאה, "ניתן להסבירו לאור (או לחושך) עמדתן של המפלגות הקומוניסטיות המסונפות לקומוניזם, אשר בחסות הקרמליק הללו רפור על מלחמה לא לנו, זו שפרצה בשל הסכם היטלר-סטאלין".

פנחס גינוסר

המשך בעמ' 15

שירה פראית המשך מעמי' 13

מסכים אני עם גודי כי הפאציפיזם של "נגד" היה אנאכרוניסטי בשעתו, אך ודאי לא יותר אנאכרוניסטי מ"אל להם רובים" של אלתרמן ושל הקובץ "לא תרצח" של שלונסקי. שני אלה הופיעו ב-1934 ו"נגד" הופיע ב-1935, ארבע שנים לפני הסכם ריבנטרופ-מולוטוב ובלי כל קשר לעמדות מאוחרות יותר של הקומינטרן או השתייך פן לפרעלי ציון שמאל. למפלגה הקומוניסטית הגיע פן רק ב-1947 כאשר נראה היה לו שהשתייכותו אליה מתיישבת עם נאמנות לעצמאות יהודית בארץ-ישראל. אז גם כתב את שירו "לעומד על דמי" המבטא הודהות עם ההעפלה ועם ה"הגנה".

והערה אחרונה במסגרת זו – חגיית הלפרין מביאה מתוך השיר "שיחה עם אליהו הנביא" כעדות לקשר שחש פן לחבורת שלונסקי, אלתרמן ולאה גולדברג. אני רוצה להוסיף שכאותו שיר (שנכתב ב-1950) הוא כותב בזלזול על משוררים שלא השתייכו לחבורה זו: עוגן, לגדר, ש. שלום וברויידס, אחר-כך שובשו יחסיו עם שלונסקי ועם חבריו – כמקביל למתיחות שהתפתחה בין מפ"ם ובין מק"י.

הערותי האחרונות באו מחשש שמא היריעה החלקית של שלכת כוכבים תטעה את "אלה שלא ידעו אח אלכסנדר". ספרה של חגיית הלפרין הוא בעיני תמורה דרך חשוב בהצגת המשורר ושירתו מעבר לסטריאוטיפים המקובלים. הספר מקיים אח מה שמבטיחה הכותרת, דהיינו – פן ושירתו עד 1940. נבך עליו, אולם להשלמת דמותו אני מצפה למחקרים נוספים שיטפלו בשנים שלאחר 1940 ובהיבטים נוספים של שירתו. ■